

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.64>

СУЧАСНИЙ СТАН ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ

Циганок В.М.

*аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права
імені проф. О.І. Процевського
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди*

Циганок В.М. Сучасний стан законодавства України про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей.

У статті досліджено сучасний стан законодавства України про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей. Зазначено, що на сьогоднішній день в Україні склалася система нормативно-правових актів різної юридичної сили, які регулюють питання соціального та правового захисту військовослужбовців, їх конституційних прав і свобод, гарантій щодо їх реалізації. Водночас незважаючи на те, що законодавство у цій царині постійно розвивається та вдосконалюється багато ще питань потребують вирішення. Оскільки значна кількість нормативно-правових актів не завжди свідчить про забезпечення цілісного й комплексного соціального захисту. Зокрема, зроблено висновок про несистемність і розпорошеність норм, які визначають конкретні види соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Тобто немає єдиного підходу до правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, бракує єдиного законодавчого акту, відповідно до якого було б визначено консолідовані та взаємоузгоджені стандарти і принципи побудови всієї структури соціального забезпечення у досліджуваній сфері. Тому існуюча система соціального захисту потребує докорінної реорганізації. Зокрема, необхідно створити чітку систему гарантій соціального (матеріального) забезпечення військовослужбовців та членів їхніх сімей, забезпечити їх дотримання та виконання з боку держави, стимулювати тим самим громадян до військової служби. Зазначено, що важливим напрямком державної політики, який має стати центром уваги в період війни і після її закінчення повинно бути соціальне забезпечення військовослужбовців та їхніх родин, а також підвищення статусу військовослужбовців у державі. Оскільки сьогодні немає в Україні більш важливого завдання, ніж захист і забезпечення прав військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, котрі боронять

наші кордони, суверенітет і цілісність нашої держави, які своєю мужньою боротьбою здійснюють ефективний захист Української держави та Українського народу. Водночас зазначено, що не дивлячись на обмежені економічні можливості держава все ж таки намагається надавати належний соціальний захист військовослужбовцям та їх рідним, здійснює виплату грошового забезпечення та винагород, забезпечує медичне лікування та реабілітацію. Також звернуто увагу, що нормативно-правове врегулювання питань забезпечення соціального захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей має наближатися до міжнародних стандартів, зокрема країн-членів НАТО.

Ключові слова: держава, військовослужбовці, сім'я, соціальний захист, міжнародні стандарти, національне законодавство.

Tsyhanok V.M. The current state of Ukrainian legislation on social protection of military personnel and their family members.

The article examines the current state of Ukrainian legislation on social protection of military personnel and their family members. It is noted that to date, Ukraine has developed a system of normative legal acts of various legal force, which regulate the issues of social and legal protection of military personnel, their constitutional rights and freedoms, and guarantees regarding their implementation. At the same time, despite the fact that legislation in this area is constantly developing and improving, many issues still need to be resolved. Since a significant number of normative legal acts do not always indicate the provision of integral and comprehensive social protection. In particular, a conclusion was made about the non-systematic and scattered nature of the norms that define specific types of social protection for servicemen and their family members. That is, there is no single approach to the legal regulation of social protection of servicemen and their family members, there is a lack of a single legislative act, according to which consolidated and mutually agreed standards and principles of building the entire structure of

social security in the researched area would be determined. Therefore, the existing system of social protection needs radical reorganization. In particular, it is necessary to create a clear system of guarantees of social (material) support for military personnel and members of their families, to ensure their observance and implementation by the state, thereby stimulating citizens to military service. It was noted that an important direction of state policy, which should become the focus of attention during the war and after its end, should be the social security of servicemen and their families, as well as raising the status of servicemen in the state. Because today there is no more important task in Ukraine than protecting and ensuring the rights of servicemen of the Armed Forces of Ukraine and other military formations who defend our borders, sovereignty and integrity of our state, who with their courageous struggle effectively protect the Ukrainian state and the Ukrainian people. At the same time, it is noted that despite the limited economic opportunities, the state still tries to provide adequate social protection to military personnel and their families, pays out monetary support and rewards, provides medical treatment and rehabilitation. Attention was also drawn to the fact that the regulatory and legal settlement of issues of ensuring social protection of servicemen and their family members should be closer to international standards, in particular, NATO member countries.

Key words: state, military personnel, family, social protection, international standards, national legislation.

Постановка проблеми. Одним із конституційних обов'язків держави є забезпечення соціального захисту свого населення та створення умов для їх достатнього життєвого рівня. Так, відповідно до ч. 1 ст. 46 Основного Закону України «соціальний захист громадянина – це його право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [1]. Водночас деякі категорії громадян потребують соціального захисту не лише через втрату можливостей самостійно та повноцінно забезпечувати своє існування, а й унаслідок виникнення об'єктивної необхідності в додатковому соціальному захисті з боку держави. До такої категорії, зокрема належать військовослужбовці, діяльність яких напряду пов'язана з небезпекою для життя, та члени їх сімей. Як зазначає О. Сайнецький, це особи, які знаходяться в особливих умовах, умови життя яких суттєво відрізняються від умов життя інших осіб [2]. Тому соціальний захист даної категорії громадян повинен стати першочерговим завданням

держави, особливо сьогодні, коли йде війна з російським агресором. І наразі немає більш важливого завдання, ніж захист і забезпечення прав наших воїнів, котрі боронять суверенітет держави. Україна зобов'язана вживати всіх можливих заходів для мотивації військовослужбовців та забезпечення соціальної підтримки членів їх сімей.

Стан опрацювання. Стосовно питань соціального захисту та забезпечення військовослужбовців значний внесок було зроблено такими вченими, як В. Алещенко, В. Бондар, О. Бухтіяров, Л. Величко, О. Верба, І. Дацюк, В. Кириленко, С. Корольов, І. Матюрін, А. Папікян, С. Пасіка, В. Пашинський, Ю. Прудов, О. Сайнецький, А. Силиця, О. Удовенко, О. Ярошенко та ін.

Мета статті дослідити сучасний стан законодавства України про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в Україні склалася система нормативно-правових актів різної юридичної сили, які регулюють питання соціального та правового захисту військовослужбовців, їх конституційних прав і свобод, гарантій щодо їх реалізації. Так, згідно ст. 17 Конституції України «держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей». Як зазначає В. Павленко, «саме ці конституційні положення є правовою основою для інших законодавчих актів щодо соціального захисту військовослужбовців. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Її норми є нормами прямої дії і гарантують захист конституційних прав і свобод людини і громадянина, у тому числі соціальний захист військовослужбовців безпосередньо на підставі норм Конституції України» [3, с. 132].

Далі положення про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей деталізуються у законах України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» «Про Збройні сили України», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про статус ветеранів військової служби і ветеранів органів внутрішніх справ та їх соціальний захист», а також в інших законодавчих актах («Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», Основи законодавства України про охорону здоров'я, Кодекс законів про працю України, Податковий кодекс України, Житловий кодекс України, Земельний кодекс України), якими визначаються загальні

положення щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, серед яких гарантії щодо робочого часу та часу відпочинку, заробітної плати, грошового, матеріального, продовольчого, житлового, медичного, санаторно-курортного забезпечення, надання пільг, допомог, пенсійного забезпечення.

Основним, з перелічених є Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», в якому соціальний захист військовослужбовців визначено як діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом. Тобто головною метою соціального захисту військовослужбовців є всебічне забезпечення особового складу та членів їх сімей, яке б компенсувало ті обмеження, що встановлені для військових у діючому законодавстві, та умови служби, які властиві саме цій категорії працівників. Також Законом передбачено, що військовослужбовці та члени їх сімей користуються пільгами, гарантіями та компенсаціями, встановленими для громадян України законами та іншими нормативно-правовими актами, а також рішеннями органів місцевого самоврядування. При цьому якщо такі особи одночасно мають право на отримання однієї і тієї ж пільги, гарантії чи компенсації з кількох підстав, то їм надається за їх вибором пільга, гарантія чи компенсація тільки з однієї підстави, крім випадків, передбачених законами [4].

Аналізуючи значний обсяг нормативно-правових актів щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, слід відзначити, що законодавство у цій царині постійно розвивається та вдосконалюється. Водночас значна їх кількість не завжди свідчить про забезпечення цілісного й комплексного соціального захисту. Зокрема, досліджуючи їх робимо висновок про несистемність і розпорошеність норм, які визначають конкретні види соціального захисту даної категорії осіб (нормативно-правові акти різної юридичної сили врегульовують один вид соціального забезпечення частково, визначаючи окремі характеристики його змісту, розмірів тощо). І в підсумку, для формування чіткого розуміння змісту, обсягу, розміру, порядку реалізації конкретного виду соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей необхідним є здійс-

нення постійного системного аналізу одночасно декількох нормативно-правових актів.

Тобто немає єдиного підходу до правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, бракує єдиного законодавчого акту, відповідно до якого було б визначено консолідовані та взаємоузгоджені стандарти і принципи побудови всієї структури соціального забезпечення у досліджуваній сфері. І як наслідок, хоча соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей передбачено низкою законодавчих актів, водночас багато питань все ж залишаються невирішеними. Так, не дивлячись на внесені зміни щодо покращення якості соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей, констатуємо, що такі зміни стосуються кількісних, а не якісних норм. До прикладу, статтю 1 Закону «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» визначено сутнісне поняття «соціальний захист», що є ширшим від поняття «соціальне забезпечення», котре було раніше. За цією статтею соціальний захист – це діяльність держави, спрямована на встановлення цілої системи спеціальних правових норм і гарантій для забезпечення матеріальних і духовних, потреб військовослужбовців. Водночас, на думку О. Епель, «закон не відповідає на питання – а що таке саме поняття «соціальний захист», поняття «духовні потреби» військовослужбовців? Як зазначає вчена, у кожного свої духовні потреби і сьогодні, коли Україна зіткнулася з такою жорсткою зухвалою агресією з боку ворога, духовні потреби наших воїнів, що безпосередньо воюють на фронті, безумовно відрізняються від тих, котрі б вони мали в буденні й мирні часи» [5].

Також чимало є питань щодо соціальних виплат, соціальних гарантій, які не в повній мірі виконують свою функцію, а ті пільги, що відповідають меті, не реалізуються або реалізуються на неналежному рівні через недосконалий механізм. З цього приводу наведемо емпіричне дослідження проведене С. В. Сахно й О. О. Беліменко, якими було здійснено соціологічне опитування військовослужбовців щодо задоволення потреб з соціального забезпечення. Так, на питання: 1) «Чи отримували Ви послуги з психологічної реабілітації?» дали позитивні відповіді 10 % (офіцери контрактної служби), пояснюючи, що проходили психологічну реабілітацію під час санаторно-курортного лікування; 2) «Чи є в вас потреба в психологічній реабілітації?» показало позитивний результат у 33 % (7 осіб), 23 % (5 осіб) висловили бажання щодо психологічного розвантаження та відпочинку. На думку науковців, це пояснюється тим, що військовослужбовці мають велике психологічне навантаження під час виконання службових обов'язків та несення служби; 3) «Чи користувалися Ви пільгою щодо

забезпечення житлом?» позитивну відповідь отримано від 1 військовослужбовця – 4,7 %, що отримав квартиру від держави; 4) «Чи є у Вас потреба у забезпеченні житлом?» «Так» відповіли 33 % (7 осіб); 5) «Чи маєте будь-які проблеми з житлом?» 33 % опитуваних відповіли, що не мають власного житла, проживають у родичів, на зйомних квартирах; 6) «Чи стоїте у квартирній черзі?» 33 % опитуваних відповіли, що стоять у черзі на отримання житла; 7) Чи отримали Ви земельну ділянку, а якщо ні, чи є у Вас потреба в її отриманні?» 52 % респондентів відповіли позитивно; 8) «Чи отримуєте у повному обсязі грошове забезпечення?» 95 % відповіли «так», але бажали б щоб розмір грошового забезпечення був більший; 9) «Чи маєте достатнє продовольче, речове забезпечення?» 33 % відповіли позитивно, але пояснили, що все ж не достатньо. На думку дослідників цієї проблематики, дане дослідження показало, що нагальними потребами військовослужбовців є забезпечення житлом, грошове забезпечення, та речове, отримання земельних ділянок, психологічна реабілітація, розвантаження та відпочинок, що ще раз доводить існування проблем у реалізації Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», зокрема у сфері реалізації соціального забезпечення в частині проведення житлової та житлово-комунальної політики (соціальних програм) для військовослужбовців. Держава виконує зобов'язання щодо соціального забезпечення військовослужбовців у пунктах медичного, грошового, земельного, правового, освітнього та культурного аспектів, але не в повній мірі [6, с. 65].

Водночас у більшості країн світу держава піклується як про якість соціального захисту військовослужбовців, так і про реальну можливість отримання ними цих пільг, для забезпечення соціальних гарантій реалізується цілий комплекс заходів, які спрямовані на забезпечення гідного рівня життя і задовільного самопочуття як самих військовослужбовців, так і членів їхніх сімей. Підтримуючи позиції інших дослідників цієї проблематики, вважаємо нормативно-правове врегулювання питань забезпечення соціальних гарантій українських військовослужбовців і членів їхніх сімей має наближатися до міжнародних стандартів, зокрема країн-членів НАТО. Як робить висновок Л. Мазуренко у своєму науковому дослідженні, «реформування системи соціального захисту військовослужбовців ЗС України має відбуватися із застосуванням успішного досвіду країн Західної Європи та США зважено, ґрунтуватися на глибоких правових та історичних дослідженнях, відповідати українським реаліям, можливостям і вимогам сьогодення. Навіть в умовах широкомасштабної війни в Україні здійснюється оборонна реформа за стандартами НАТО,

підіймаються питання формування Збройних Сил України на основі принципу професійного кадрового добору, що додатково потребує підвищеної уваги до діючої системи соціального захисту військовослужбовців, яка повинна сприяти їх мотивації до якісного виконання службових завдань. Отже, нормативно-правове забезпечення питань соціального захисту українських військовослужбовців має наближатися до міжнародних стандартів країн НАТО, до членства в якому прагне долучитися Україна. Ефективність соціального захисту буде набувати ознак покращення ситуації в разі розуміння його як прямого обов'язку з боку держави перед військовослужбовцями щодо задоволення законодавчо визначених потреб цих осіб, зумовлених особливостями їхнього соціально-правового стану» [7, с. 227-228]. Зокрема, сьогодні великого значення набувають такі міжнародно-правові акти, як Женевська конвенція про поліпшення участі поранених і хворих у діючій армії, Женевська конвенція про поліпшення участі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі, Женевська конвенція про поводження з військовополоненими, Римський статут міжнародного кримінального суду, що закріплюють соціальний захист військовослужбовців у період ведення бойових дій.

Висновки. Отже, важливим напрямком державної політики, який має стати центром уваги в період війни і після її закінчення – це соціальне забезпечення військовослужбовців та їхніх родин, а також підвищення статусу військовослужбовців у державі. Оскільки існуюча система соціального захисту потребує докорінної реорганізації. Необхідно створити чітку систему гарантій соціального (матеріального) забезпечення військовослужбовців та членів їхніх сімей, забезпечити їх дотримання та виконання з боку держави, стимулювати тим самим громадян до військової служби. Адже сьогодні немає в Україні більш важливого завдання, ніж захист і забезпечення прав військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, котрі боронять наші кордони, суверенітет і цілісність нашої держави, які своєю мужньою боротьбою здійснюють ефективний захист Української держави та Українського народу. При цьому нормативно-правове врегулювання питань забезпечення соціального захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей має наближатися до міжнародних стандартів, зокрема країн-членів НАТО. Хоча слід зазначити, що в умовах сьогодення держава все ж таки намагається надавати належний соціальний захист військовослужбовцям та їх рідним, зокрема здійснює виплату грошового забезпечення та винагород, забезпечує медичне лікування та реабілітацію. І це не дивлячись на те, що наразі обмежені економічні можливості держави щодо

забезпечення оборонних потреб у поєднанні з нераціональним розподілом за напрямками фінансування та неефективним використанням наявних фінансових ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Сайнецький О.П. Зміст та особливості соціального забезпечення військовослужбовців як правового явища. *Митна справа*. 2013. № 5 (89). С. 204–209.
3. Павленко В.С. Захист прав військовослужбовців та їх сімей: міжнародно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 131–133. URL: http://lsej.org.ua/7_2020/34.pdf.
4. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.
5. Немає більш важливої теми, ніж захист і забезпечення прав наших воїнів, котрі боронять суверенітет держави. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/12/16/sogodni-v-ukrayini-nemaye-bilsh-vazhlyvoyi-temy-nizh-zahyst-i-zabezpechennya-pravnashyh-voyniv-kotri-boronyat-suverenitet-derzhavy/>.
6. Сахно С.В., Беліменко О.О. Проблеми соціального забезпечення військовослужбовців в Україні. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування*. 2020. Вип. 5. С. 64–68.
7. Мазуренко Л.І. Основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення. *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 223–231. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/71_2023/31.pdf.